

УДК 338.43.02(477)

С. І. Тодорюк,
аспірант, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНИЙ БАЗИС І ПРОЦЕС РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

S. Todoryuk,
graduate student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

LEGISLATIVE AND REGULATORY BASIS AND
DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SECTOR OF ECONOMY

Розглянуто законодавчо-нормативне забезпечення та особливості розвитку аграрного сектора економіки України через призму аграрних підприємств, проаналізовано їхню діяльність. Автор окреслює основні напрями подальшого розвитку аграрних підприємств у найближчій перспективі.

The legal and regulatory support and characteristics of agrarian sector in Ukraine has been considered through the functioning of agrarian enterprises and their activities has been analysed. The author has outlined the main directions of subsequent development of agrarian sector in the nearest future.

Ключові слова: аграрний сектор, аграрні підприємства, розвиток, реформування, продуктивність праці, середня заробітня плата, валова продукція.

Keywords: agrarian sector, agricultural enterprises, development, reformation, labour productivity, middle earnings, gross products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор економіки України відіграє важливу роль у розвитку країни в цілому та окремих її регіонів, зокрема. За його участі формується близько 17% валового внутрішнього продукту, створюються умови для гарантування продовольчої безпеки країни, також сектор став локомотивом розвитку країни в умовах економічної кризи.

Виробництво сільськогосподарської продукції посідає провідне місце в Україні, але ще не набуло ознак сталості, тож вважаємо за необхідне дослідити сучасний розвиток аграрних підприємств з метою окреслення його перспектив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем розвитку та функціонування аграрних підприємств в останні роки при-

ділялася значна увага іноземних та вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження розвитку та функціонування сільськогосподарських підприємств зробили В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, В.М. Геєць, М.В. Зубець, Ю.М. Лопатинський, О.М. Онищенко, Т.О. Осташко, Б.Й. Пасхавер, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін. Такі вчені, як О.І. Благодарний, О.І. Карпова, у своїх роботах приділяють увагу аналізу окремих показників діяльності аграрних підприємств, А.В. Головач, В.П. Гранберг, І.Г. Мазуров займаються розробкою статистичних методів і моделей для аналізу тенденцій розвитку аграрного бізнесу тощо.

Враховуючи роль та значення аграрного сектора в розвитку економіки України та наявність проблем, які стримують розвиток аграрного виробництва, зазначена проблематика потребує подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз законодавчо-нормативного забезпечення та результативності діяльності аграрного сектора через призму аграрних підприємств України, визначення особливостей та окреслення основних напрямів їх подальшого розвитку.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Аграрний сектор є одним з основних експорторієнтованих та бюджетоутворюючих секторів економіки держави. За умов його ефективного функціонування гарантується продовольча безпека країни, гарантується населенню країни повноцінне безпечне та якісне харчування, відкриваються експортні можливості, реалізація конкурентних переваг як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках [1, с. 4].

Спонукальним фактором розвитку сільського господарства в Україні, перш за все, є сприятливе географічне положення та природнокліматичні умови. На території країни зосереджена значна частка родючих ґрунтів. У ґрунтовому покриві України понад 27,8 млн га чорноземів, що становить 8,7% від світових площ [2, с. 3]. Як рілля використовується 21,5 млн га, або майже 70% орного фонду держави [3, с. 38]. Тобто сьогодні в Україні досить достойне забезпечення родючими ґрунтами та сприятливі для сільського господарства кліматичні умови.

Процес розвитку сільськогосподарських підприємств на території України можна умовно поділити на декілька етапів:

- період до набуття Україною незалежності;
- становлення та розвиток аграрної сфери незалежної України.

Перший етап розвитку тривав до 1991 року та характеризувався значною залежністю від народногосподарських планів СРСР.

У цілому розвиток аграрної сфери на території України до 1991 року можна охарактеризувати як нестабільний, що, на нашу думку, пов'язано із суб'єктивними проблемами, а саме із тодішньою ситуацією в країні, яка призвела до поширення екстенсивних шляхів розвитку і, як наслідок, значного спустошення ресурсів країни.

Незважаючи на злети і падіння сільського господарства за часів СРСР, після його розпаду незалежна Україна отримала у спадок досить непоганий потенціал для подальшого розвитку та ефективного функціонування аграрного сектора (друге місце серед країн колиш-

нього СРСР). Це було досить перспективною передумовою подальшого розвитку сільського господарства в Україні. Крім того, ще одним визначальним моментом був стан аграрного сектора в СРСР, який ще з тих часів необхідно було реформувати.

Починаючи з 1990 р., в аграрному секторі України відбулися трансформаційні зміни (другий етап). У першу чергу, вони пов'язані з реформуванням земельних відносин та становленням ринкових відносин на селі. Їх старт було дано Постановою Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 р. "Про земельну реформу" [4]. З 1996 р. почалося паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам, що здійснювалося відповідно до Указу Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" від 8.08.1995 р. [5].

До грудня 1999 року здійснювалась реорганізація колгоспів, формувалися колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Також здійснювали реорганізацію державних підприємств у КСП та ВАТ, почали формуватися фермерські господарства. Незважаючи на це, реформування відбувалося досить повільно, непослідовно, оскільки була відсутня чітка програма реформ на державному рівні.

3 грудня 1999 року вийшов Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (третій етап). Він передбачав реорганізацію протягом грудня 1999 р. — квітня 2000 р. колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно, сприяння створенню нових приватних, фермерських та особистих підсобних господарств. Планувалось забезпечити протягом 2000—2002 років видачу в установленому порядку державних актів на право приватної власності на землю усім бажаним власникам сертифікатів на право на земельну частку (пай) та прискорення у 2000 р. формування інфраструктури аграрного ринку (товарні біржі, оптові ринки, заготівельні кооперативи, аукціони, ярмарки). Передбачалось розробити та запровадити, починаючи з 2000 р., порядок відображення в балансах сільськогосподарських підприємств вартості землі, що перебуває у їх власності, в обліку — площі орендованої землі, у собівартості сільськогосподарської продукції — орендної плати, а також удосконалити статистичну звітність щодо діяльності господарств приватного сектора. Отже, з грудня 1999 року, відповідно до прийнятого Указу,

в Україні почалась масштабна структурна реформа, попередній етап (до грудня 1999 р.), по суті, мав би стати підготовчим для структурного реформування.

Фактично завершення протягом 1999—2000 рр. структурної реформи аграрного сектора економіки України дає підстави зауважити, що сектор перейшов на наступний етап розвитку. Цей етап передбачає зміну напрямку внутрішньої аграрної політики від лібералізації торгівлі, цін та обмеженого втручання у функціонування ринків, до політики підтримки цін та ринків, експортних та імпорتنих обмежень. Продовжувалась інституційна реформа, зростала ефективність виробництва, а подальші структурні зміни відбувалися у напрямі консолідації земельних ділянок [6, с. 36]. По суті, початок структурної реформи в Україні закладено з десятирічним відставанням від трансформаційних процесів країн Центральної та Східної Європи. З таким же відставанням започатковано формування ринкової інфраструктури аграрного сектора (після виходу Указу Президента України від 6 липня 2000 р. "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку"). Чи не вперше за роки реформування було переглянуто роль та окреслено функції держави у побудові та розвитку інфраструктури аграрного ринку, створенні умов для забезпечення виробництва та реалізації продукції, сприянні розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Указ Президента України від 29 січня 2001 р. "Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки" прийнятий з метою захисту майнових прав селян у процесі здійснення аграрних реформ, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та орендних відносин на селі. Ним передбачалося розробити до 1 березня 2001 року та здійснити протягом цього року комплекс організаційних заходів для уточнення складу та вартості пайового капіталу майна членів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), визначення розмірів паїв колишніх учасників КСП, які не були одержані, запровадити документ, що посвідчує право власності на паї та на його основі вільного розпорядження капіталом. Також передбачалось приведення у відповідність із вимогами законодавства установчих документів суб'єктів господарювання, створених внаслідок реорганізації чи на основі майна, що належало ліквідованим колективним сільськогосподарським підприємствам, зокре-

ма в частині правонаступництва щодо майна та порядку його формування.

Згодом був виданий Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо дальшого розвитку лізингу в аграрному секторі економіки" від 23 лютого 2001 р. з метою підтримки структурної перебудови аграрного сектора та забезпечення можливості використання новітніх технологій більшістю підприємств, через розвиток лізингу за допомогою створення національної акціонерної компанії "Украгролізинг". Хоч це і до сьогодні не дало значних результатів, оскільки за даними самої компанії станом на 2012 р. потреба в зернозбиральній техніці складає близько 120 тис. одиниць техніки, тоді як в наявності налічується лише 63 тис. машин. Подібна ситуація і з тракторами: підрахована технологічна потреба в них — 650 тисяч штук, у господарствах є до 350 тисяч.

7 серпня 2001 р. був прийнятий Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів", який передбачав створення умов для нарощення обсягів випуску якісної та конкурентоспроможної продукції, що відповідає міжнародним стандартам як запоруки виходу та завоювання позицій на світових ринках збуту, а також розвитку інфраструктури аграрного ринку та реалізацію сільськогосподарської продукції на засадах біржової торгівлі. Крім того, передбачалося удосконалення механізмів державної підтримки та впровадження екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій вирощування та переробки сільськогосподарської сировини. Планувалося створити механізм кредитного забезпечення аграрних виробників господарства відповідно до Закону України "Про стимулювання розвитку сільськогосподарства на період 2001—2004 років".

Метою Указу Президента України від 3 листопада 2001 р. "Про заходи щодо розвитку ринку вітчизняної техніки для агропромислового комплексу та збільшення обсягів її виробництва" було створення сприятливих умов для розвитку агропромислового комплексу, збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської техніки та обладнання для вирощування, зберігання та переробки аграрної продукції. Він передбачає створення нових моделей і впровадження сучасних технологій виробництва техніки для агропромислового комплексу, стимулювання раціонального використання матеріальних ресурсів та енергоносіїв при їх виготовленні, створення умов для розширення мережі підприємств, які займаються

реалізацією, фірмовим обслуговуванням, ремонтом, наданням у користування, в тому числі за договорами лізингу, техніки для агропромислового комплексу. Також планувалося стимулювання інвестиційної діяльності банків, інших фінансових установ, спрямованої на технічне переоснащення агропромислового комплексу, запровадження механізму державної підтримки та фінансового оздоровлення підприємств, що займаються виготовленням сільськогосподарської техніки.

Закон України "Про зерно та ринок зерна в Україні" вступив в дію з 4 липня 2002 р. На його основі будувалася державна політика щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки АПК країни. Він спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення потреб держави та нарощенні експорту.

Згодом був Указ Президента України "Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку" від 8 серпня 2002 р., який передбачав розробку у тримісячний термін програми розвитку аграрного ринку на 2003—2004 рр. Вона мала б передбачити досягнення більшого товарного наповнення ринку, стимулювання виробників до участі у біржових торгах та сприяння розвитку особистих селянських господарств.

З 19 червня 2003 р. набрав чинності Закон України "Про охорону земель". Він визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель і, відповідно, ряд заходів для забезпечення їх раціонального використання, збереження якості та сприяння відтворенню і підвищенню родючості ґрунтів, а також збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля в цілому.

Також з 19 червня 2003 р. вступив у дію Закон України "Про фермерське господарство" який визначав правові, економічні та соціальні формування та функціонування фермерських господарств і був спрямований на створення сприятливих умов реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України.

З 17 червня 2004 р. вступив в дію Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність". Він визначає правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої

діяльності в Україні, регулює відносини в цій сфері та спрямований на поліпшення добробуту сільського населення та розвиток сільської місцевості.

24 червня 2004 р. прийнятий Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України". Він визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також гарантування продовольчої безпеки населення. Остання редакція Закону відбулася 1 січня 2013 р., яка передбачала корегування деяких функцій аграрного фонду України.

4 серпня 2004 р. вступив у дію Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку аграрного ринку", який визначав пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку аграрного ринку, прозорих механізмів біржової торгівлі, збалансування кон'юнктури ринку та цінової політики.

8 серпня 2005 р. прийнятий Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підтвердження якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини", зокрема, щодо Закону України "Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції" від 17 липня 1997 р., який здійснює тарифне та нетарифне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції та сировини з метою створення рівних конкурентних умов для вітчизняних і закордонних виробників, а також підтримки національного виробника. Зміни, які стосувалися даного закону, передбачали посилення контролю та здійснення сертифікації сільськогосподарської сировини й продукції, яка ввозиться на територію України. Закон України "Про безпечність та якість харчових продуктів" від 23 грудня 1997 р. передбачав регулювання відносин між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями та споживачами харчових продуктів і визначав правову регламентацію безпеки та якості харчових продуктів. Тут зміни торкнулися декларування відповідності кожної партії харчових продуктів й сировини за умов сертифікації відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO або вимог міжнародної системи забезпечення безпеки харчових продуктів НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point).

У цілому, виходячи з періодизації аграрної реформи в Україні, період з 2005 р. науковці вважають пореформеним (четвертий етап). Він характеризується формальним завершенням

реструктуризації КСП та виходом на завершальний етап приватизації земель сільськогосподарського призначення. Особливістю даного періоду, як вважають науковці, є те, що ініціатива в розвитку реформ перейшла від держави до агробізнесу. Тобто якщо у процесі реформування держава ініціювала реструктуризацію КСП, а також пропонувала нові організаційно-правові форми господарювання, то в пореформеному періоді ця ініціатива перейшла в руки аграрного бізнесу і як наслідок почалося зародження та розвиток агрохолдингів.

5 жовтня 2006 р. вступив в дію Закон України "Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України". Він встановлює правові, економічні та організаційні засади формування і функціонування системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу, регулює відносини у сфері технічного і технологічного обслуговування агропромислового комплексу, сприяє розвитку економічних умов для створення, випробування, виробництва, реалізації, використання та обслуговування технічних засобів для галузей агропромислового виробництва.

19 грудня 2006 р. прийнятий Закон України "Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів". На його основі здійснювали редагування Земельного Кодексу України від 25 жовтня 2001 р., який регулює земельні відносини в Україні. Суть змін полягала в такому: до 1 січня 2008 р. заборонялося внесення прав на земельну частку до статутного капіталу господарських товариств; також до аналогічного терміну не допускалася купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім викупу (викупу) їх для суспільних потреб, а також їх купівля-продаж та будь-яким способом відчуження з метою зміни цільового призначення землі.

18 вересня 2007 р. ступив у дію Указ Президента України "Про деякі заходи щодо розвитку ринку зерна". Він визначав ефективне функціонування ринку зерна в Україні та вдосконалення його регулювання як один із пріоритетних напрямів гарантування продовольчої безпеки. Указ передбачав лібералізацію ринку зерна та чіткі підстави для кількісного обмеження експорту аграрної продукції, а також забезпечення ефективного регулюючого впливу держави на кон'юнктуру внутрішнього ринку та гарантування продовольчої безпеки че-

рез формування державного продовольчого резерву. Крім того, указ передбачав розвиток механізмів кредитування, страхування та державної підтримки аграрних виробників. На основі даного Указу у тримісячний строк Кабінет Міністрів України мав розробити Державну програму "Зерно України 2008—2015". Ця програма була розроблена і передбачала основні напрями розвитку зернового господарства, удосконалення землекористування та збалансування структури посівів. Також вона передбачала запровадження чіткої системи внесення добрив та захисту рослин. Крім того, передбачалося здійснити ряд заходів у галузі селекції й насінництва та підвищення якості продукції. Також передбачались напрями та умови ефективного функціонування ринку зерна і заходи фінансування нарощення обсягів виробництва зерна. Планувалося зростання урожайності та валового збору зернових культур при незмінних посівних площах.

З 10 квітня 2008 р. набрав чинності Закон України "Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі". Згідно з ним, Україна ратифікувала Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 р., відповідно Україна стала офіційним членом СОТ.

Від 23 вересня 2008 р. діє Закон України "Про сільськогосподарський перепис". Сільськогосподарський перепис — періодичне державне статистичне спостереження, що включає в себе збирання даних, які на встановлену дату характеризують стан і структуру сільського господарства, явища та процеси в цій галузі, а також оброблення, узагальнення, поширення та використання його результатів. Даний Закон визначає правові, організаційні й економічні основи підготовки та проведення сільськогосподарського перепису, оброблення, узагальнення, поширення та використання його результатів, а також регулює відносини суб'єктів сільськогосподарського перепису, визначає їх права, обов'язки та відповідальність, установлює гарантії держави щодо захисту конфіденційної інформації, отриманої у процесі проведення сільськогосподарського перепису.

За даними статистики, тваринництво стає прибутковим з 2008 р., а від 29 травня 2009 р. діє Указ Президента України "Про деякі заходи щодо поліпшення фінансового стану аграрного сектора економіки та розвитку тваринництва". Його метою було гармонізувати національну нормативну правову базу, що пов'язана з безпекою сільськогосподарської продукції за міжнародними стандартами. Також перед-

бачалося здійснити ряд заходів з розвитку тваринництва та допоміжних галузей як пріоритетного напрямку забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування.

4 червня 2009 р. був прийнятий Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів". Він передбачав здійснення ряду змін щодо умов використання та збереження родючості ґрунтів, а також відповідальності за їх порушення.

Від 25 червня 2009 р. діє Закон України "Про оптові ринки сільськогосподарської продукції". Він визначає правові засади організації діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні, регулює відносини в цій сфері та спрямований на захист прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють оптовий продаж сільськогосподарської продукції власного виробництва.

З 6 липня 2010 р. Україна приєдналася до Міжнародної угоди про зерно від 1995 р. Метою даного документу є сприяння міжнародному співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном, створення умов для розширення міжнародної торгівлі зерном і забезпечення якомога вільнішого її розвитку, у тому числі усунення торговельних бар'єрів та нечесної й дискримінаційної практики в інтересах усіх членів. Також передбачається сприяння стабілізації міжнародних ринків зерна в інтересах усіх учасників, наскільки це є можливим, зміцнення світової продовольчої безпеки й сприяння розвитку країн, економіки яких значною мірою залежать від комерційних продажів зерна.

З 15 лютого 2011 р. вступив в дію Закон України "Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку". Згідно з ним, Україна стала учасником відповідних схем. Вони є доступними всім країнам-членам Організації, а також всім країнам-членам ООН, її спеціальним агенціям або членам Світової організації торгівлі, а також повинні застосовуватись уповноваженими компетентними установами, або установами, які відповідають за застосування Схем та урядами країн, які є учасниками Схем.

13 квітня 2011 р. вийшов Указ Президента України "Про Державну інспекцію сільськогосподарства України", який передбачав створення центрального органу виконавчої влади,

який забезпечуватиме реалізацію державної політики у сфері контролю в агропромисловому комплексі.

21 квітня 2011 р. вступив в дію Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо орендних відносин". Зміни передбачали корегування деяких положень Господарського Кодексу України та Закону України "Про оренду державного та комунального майна".

22 грудня 2011 р. був прийнятий Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників". На його основі внесені зміни щодо нарахування та сплати податку на додану вартість виробниками сільськогосподарської продукції (м'ясо, молоко і т.д.) за умов їх реєстрації як платника ПДВ на термін до 1 січня 2015 р.

Також 22 грудня 2011 р. прийнято Закон України "Про внесення змін до статті 13 Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України"". Зміни стосувалися фінансової підтримки суб'єктів господарювання в АПК, зокрема, через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів.

Постановою Уряду № 609 від 2 липня 2012 р. в Україні створено ПАТ "Державний земельний банк". Його статутний капітал склав 120 млн грн. і поділений на іменні акції номінальною вартістю 1 грн. Концепція земельного банку складається з двох частин: розвиток земельних територій і консолідації земель та функціонування його як кредитної установи з метою розвитку малого і середнього бізнесу на селі.

З 18 вересня 2012 р. набрав чинності Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо державного земельного банку". Він визначає засади формування і функціонування земельного банку, а також визначає орган, який формує статут та описує повноваження земельного банку.

23 лютого 2012 р. вступив в дію Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань здійснення державного контролю за використанням та охороною земель". Він передбачав ряд змін у Земельному Кодексі України, Законі України "Про землеустрій" та "Про охорону земель", "Про державний контроль за охороною та використанням земель" та ін. Зміни визначали орган державного контролю за використанням та охороною земель, а також його повноваження та відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони земель.

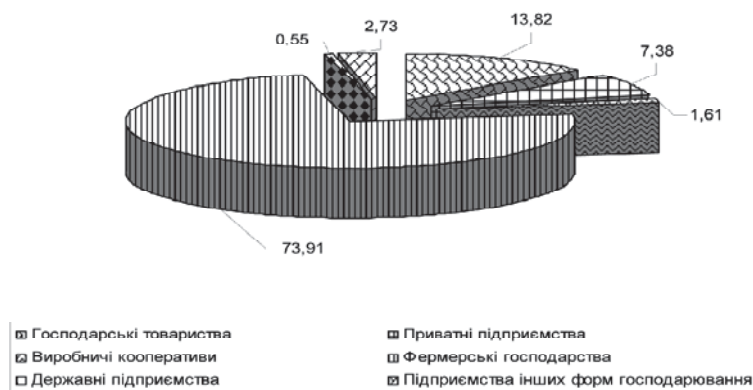

Рис. 1. Діючі підприємства за організаційно-правовими формами господарювання (у % до загальної кількості)

Примітка. Сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [7; 8].

Крім того, сьогодні в Україні діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Його дію продовжено до набрання чинності закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2016 року, також забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств.

Це далеко не всі нормативно-правові акти, які здійснюють вплив на кількісні та якісні параметри функціонування та розвитку аграрного сектора економіки, їх перелік постійно розширюється.

Крім того, поряд із формальними інституціями (насамперед, законодавчо-нормативним регулюванням), далеко не останню роль відіграють неформальні інституції, зокрема — менталітет господарювання. У сільськогосподарському виробництві України поширеним є нехтування екологічними нормами та вимогами. Аграрії не дотримуються вимог сівозміни, масштабною є монокультуризація, обмежене виробництво тваринницької продукції. Структура сільськогосподарського виробництва деформована на користь експортоорієнтованої рослинницької продукції. Інституційне середо-

вище не спонукає виробників до впровадження правил належної сільськогосподарської практики [9, с. 52].

Отже, загалом можна виділити чотири етапи розвитку аграрного сектора економіки України (хоча існує й інша думка, окремі науковці останнім етапом вважають період з 2009 р., після вступу України в СОТ). Описавши їхній законодавчо-нормативний базис, вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на дослідженні кількісних параметрів розвитку аграрних підприємств України.

Станом на 2012 рік на території країни налічується понад 55 тис. діючих сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання. Поділ існуючих підприємств за організаційно-правовими формами зображено на рисунку 1.

З рисунку 1 видно, що найбільшу частку в кількості суб'єктів займають фермерські господарства — близько 74%, які отримали активний поштовх до розвитку з 1999 року, після початку реорганізації колгоспів. Найменша частка припадає на державні підприємства, лише півпроцента. Хоча й частка виробничих кооперативів знаходиться на до-

Таблиця 1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні

Роки	Валова продукція, всього			з неї					
	млн грн.	% до		Рослинництво			Тваринництво		
		1990 р.	2000 р.	млн грн.	% до 1990 р.	% до 2000 р.	млн грн.	% до 1990 р.	% до 2000 р.
1990	282774,2	х	х	145502,0	х	х	137272,2	х	х
1995	183890,3	65,03	х	106329,6	73,08	х	77560,7	56,50	х
2000	151022,2	53,41	х	92838,9	63,81	х	58183,3	42,39	х
2005	179605,8	63,52	118,93	114479,9	78,68	123,31	65125,9	47,44	111,93
2008	201564,0	71,28	133,47	136277,1	93,66	146,79	65286,9	47,56	112,21
2009	197935,9	70,0	131,06	129908,3	89,28	139,93	68027,6	49,56	116,92
2010	194886,5	68,92	129,04	124554,1	85,60	134,16	70332,4	51,24	120,88
2011	233696,3	82,64	154,74	162436,4	111,64	174,97	71259,9	51,91	122,47
2012	223254,8	78,95	147,83	149233,4	102,56	160,74	74021,4	53,92	127,22

Примітка: сформовано та розраховано на основі даних Державної служби статистики України [7; 8].

Таблиця 2. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах України

	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Прибуток (збиток) від реалізації сільгосппродукції, млн грн.	11422,8	675,6	-121,4	1253,2	5462,1	7120,0	12750,5	19926,0	20236,1
у тому числі									
прод. рослинництва	7060,0	1152,7	1834,5	900,2	5450,7	6334,3	11375,9	17322,7	17067,9
прод. тваринництва	4362,8	-477,1	-1955,9	353,0	11,4	785,7	1374,6	2603,3	3168,2
Рівень рентабельності виробництва сільгосппродукції, % ³	42,6	13,6	-1,0	6,8	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5
У тому числі									
прод. рослинництва	98,3	55,5	30,8	7,9	19,6	16,9	26,7	32,3	22,3
прод. тваринництва	22,2	-16,5	-33,8	5,0	0,1	5,5	7,8	13,0	14,3

Примітки:

1. Сформовано на основі даних Державної служби статистики України [7; 8].
2. 1990 р. — млн крб.
3. Прибуток, збиток (-) до собівартості реалізованої продукції.

силь низькому рівні (1,61%), що, на нашу думку, є досить негативним фактором, який стримує подальший ефективний розвиток та діяльність в аграрній сфері, оскільки їх часто розглядають як важливий напрям розвитку АПК та одним з ефективних механізмів організації праці на селі. Найбільший рівень показника обсягу валової продукції сільськогосподарства серед всіх організаційно-правових форм господарювання, за даними статистики, припадає на сільськогосподарські підприємства.

Для дослідження рівня розвитку аграрних підприємств вважаємо за доцільне проаналізувати динаміку виробництва валової продукції (табл. 1).

У цілому, по Україні вимальовується спад виробництва валової сільськогосподарської продукції до 2000 року, а далі простежується тенденція зростання (до 2008 р.), а в 2009—2010 рр. знову спад виробництва. З 2011 р. почалось стрімке зростання обсягу сільськогосподарського виробництва. Спад до 2000 р. міг бути зумовлений, на нашу думку, необхідністю рішучого реформування аграрного сектора економіки (2000 р.), спад за період 2009—2010 рр. зумовлений світовою фінансовою кризою (водночас, в аграрному секторі спостерігалось незначне зниження обсягів виробництва). Також неоднозначні трактовки впливу вступу України до СОТ.

У цілому подібні тенденції можемо спостерігати і в рослинництві (яку займає більшу частку у структурі аграрного виробництва), а в тваринництві відбувалося падіння виробництва валової продукції до 2000 року, потім почалося нарощення обсягів виробництва, яке триває і сьогодні.

Також простежується й позитивна динаміка ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, хоча і тут помітні певні коливання (табл. 2).

З 1990 р. простежується тенденція до зниження прибутковості аграрних підприємств, а у 2000 р. прибуток досяг від'ємних значень. Збиток, що був зафіксований у 2000 р., що, на нашу думку, спричинено ліквідацією та реорганізацією діючих підприємств та появою нових організаційно-правових форм господарювання, які тільки почали працювати і були не в змозі одразу забезпечити максимальну ефективність виробництва. Далі спостерігається поступове

Рис. 2. Динаміка індексу продуктивності праці в Україні

Примітка: сформовано та розраховано на основі даних Державної служби статистики України [7; 8].

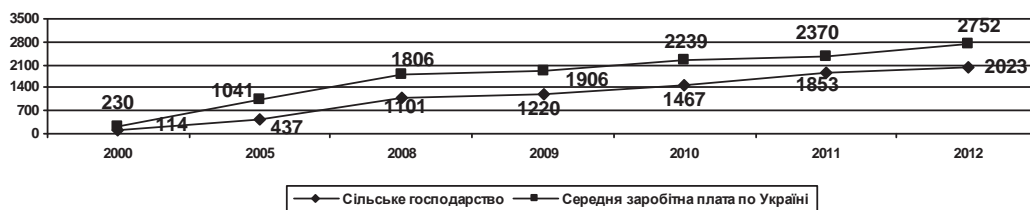

Рис. 3. Динаміка середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві України на одного працівника (грн.)

Примітка: сформовано та розраховано на основі даних Державної служби статистики України [7; 8].

зростання загального рівня прибутковості. Загалом продукція рослинництва є рентабельною за весь досліджуваний період, хоча присутні коливання рівня. У 2008 р. відбулось стрімке зростання значень показника, а в 2011 р. — помітний різкий спад. Тваринництво зберігає рентабельні позиції в окремі роки, хоч і присутній незначний прибуток, але його рівень суттєво скоротився (на 97%), а у 2009 р. простежується стрімке зростання — у 65 разів, а з 2010 р. — збільшення рівня показника на 80%. Нині у цілому сільськогосподарське виробництво України є прибутковим.

Формування нових організаційно-правових форм господарювання, що відбулося в державі, на нашу думку, спричинило зростання рівня продуктивності праці (рис. 2).

З рис. 2 видно, що рівень продуктивності праці в середньому до 2000 р. спадав. Можна відзначити, що індекс продуктивності праці в країні починає зростати з початком реформ (2000 р.), а з 2004 р. перевищує рівень 1990 р. на 25,6%. Одним з пояснень цього, на нашу думку, є формування та розвиток нових організаційно-правових форм й умов господарювання, використання новітніх технологій, ріст рівня заробітної плати як мотивація праці (рис. 3) та реформуванням аграрного сектора в цілому.

Досліджуючи розвиток аграрних підприємств України, вважаємо за доцільне, проаналізувати середні розміри заробітної плати в аграрному секторі економіки (рис. 3).

Проаналізувавши рисунок 3 можемо прослідкувати позитивну тенденцію до зростання рівня заробітної плати працівників аграрної сфери та скорочення розриву з середніми значеннями по Україні в цілому. Але, незважаючи на зростання показника, його значення ще поступається середній заробітній платі по Україні. Це, на нашу думку, негативне явище, яке не сприяє залученню висококваліфікованих працівників в аграрне виробництво. Крім того, працівники в пошуках високооплачуваної роботи виїжджають з сільської місцевості, а інко-

ли і з країни в цілому, що спричиняє обезлюднення сіл та відтік кваліфікованих кадрів з аграрного сектора.

Отже, в цілому, можна окреслити такі особливості розвитку аграрного сектора економіки за часів незалежності України:

- стрімке зниження обсягів виробництва валової продукції аграрного сектора протягом першого десятиліття та поступове його нарощенням з 2000 року, що, на нашу думку, є наслідком реформування сектора та утворення суб'єктів господарювання ринкового типу;

- за рахунок створення нових аграрних підприємств ринкового типу більшість бажаючих змогли реалізувати свою підприємницьку ідею у різних організаційно-правових формах господарювання, які поступову нарощують рівень прибутковості;

- формування нових організаційно-правових форм господарювання певною мірою сприяло підвищенню рівня продуктивності праці;

- подолано негативну тенденцію збитковості деяких складових аграрного сектора (зокрема, стає прибутковим і тваринництво);

- оскільки спостерігається позитивна тенденція до зростання прибутковості та продуктивності праці в сільському господарстві, тому це спричинило, відповідно, поступове зростання рівня заробітної плати в аграрному секторі.

Основними напрямками подальшого розвитку аграрного сектора у найближчій перспективі можуть бути:

- подальше підвищення рівня продуктивності праці за рахунок покращення умов праці та мотивації, а також використання досягнень науково-технічного прогресу, адже потенційні умови для цього є, що зумовлено зростанням обсягів реалізації сільськогосподарської продукції;

- стимулювання припливу інвестицій в аграрний бізнес (зокрема, і малий) за рахунок створення сприятливих соціально-економічних умов розвитку;

— створення кращих умов для реалізації сільськогосподарської продукції на оптових ринках як країни, так і можливості виходу на світові ринки збуту безпосередньо великих сільгосптоваровиробників чи об'єднань малих, що стимулюватиме зростання обсягів виробництва на фоні підвищення рівня якості продукції.

Література:

1. Собкевич О.В., Русан В.М., Юрченко А.Д. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України / О.В. Собкевич, В.М. Русан, А.Д. Юрченко. — К.: НІСД, 2011. — 39 с.
2. Позняк С.П. Чорноземи — національне багатство України [Електронний ресурс] / С.П. Позняк. — Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/lessons/files/chornozemy.pdf>
3. Соловей В. Міфи та реалії українських чорноземів / В. Соловей // The Ukrainian farmer. — 2012. — № 4. — С. 38—41.
4. Постанова ВР УРСР "Про земельну реформу": від 18 груд. 1990 р. № 563-ХІІ // Голос України. — 1991 — 11 січня — № 7.
5. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 08.08.1995 № 720/95 // Урядовий кур'єр. — 1995 — 12 серп. — № 121.
6. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
7. Основні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік: статистичний бюлетень / Держ. ком. статистики України; [О.М. Прокопенко (відп. за вип.)]. — К.: [б. в.], 2013. — 88 с.
8. Веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Геєць В.М., Бородіна О.М., Прокопа І.В. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація / В.М. Геєць, О.М. Бородіна, І.В. Прокопа. — К.: ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2012. — 56 с.
10. Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" від 6 липня 2000 р. № 767/2000.
11. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. № 1529/99.

References:

1. Sobkevych O.V., Rusan V.M. and Yurchenko A. D. (2011), Rozvytok ahrarynoho vyrobnytstva yak peredumova zabezpechennia prodovol'choi bezpeky Ukrainy [Development of agrarian production as pre-condition of providing of food safety of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.
2. The official site of Lviv national university of the name of Ivana Franka, "Black soils — national riches of Ukraine" ", available at: <http://www.franko.lviv.ua/lessons/files/chornozemy.pdf>.
3. Solovej V. (2012), "Myths and realities of Ukrainian black soils", The Ukrainian farmer, vol. 4, pp. 38—41.
4. The Verkhovna Rada of USSR (1991), "Decision "About the landed reform", Holos Ukraine, vol. 7.
5. President of Ukraine (1995), "Decree "About the order of dividing into parts of earths, passed in a collective property agricultural enterprises and organizations", Uriadovyy kur'ier, vol. 121.
6. Ostashko T. O. (2004), Rynkova transformatsiia ahrarynoho sektora [Market transformation of agrarian sector], Feniks, Kyiv, Ukraine.
7. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Osnovni pokaznyky vyrobnytstva produktsii sil's'koho hospodarstva v sil's'kohospodars'kykh pidpriemstvakh za 2012 rik: statystychnyj biuletyn"[Basic indexes of production of goods of agriculture are in agricultural enterprises for 2012: statistical bulletin], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
8. The official site of State committee of statistics of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Heiets' V.M., Borodina O.M. and Prokopa I.V. (2012), Ukrain's'ka model' ahrarynoho rozvytku ta ii sotsioekonomichna pereoriantatsiia [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation], DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
10. President of Ukraine (2000), "Decree of the President of Ukraine "About measures on providing of forming and functioning of agrarian market", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/767/2000> (Accessed 06 July 2000).
11. President of Ukraine (1999), "Decree of the President of Ukraine "About exigent measures on the acceleration of reformation of agrarian sector of economy", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> (Accessed 03 December 1999).

Стаття надійшла до редакції 27.09.2013 р.